

Kávássy János Előd Won't Back Down¹

Adalékok és gondolatok George Bush amerikai elnök 1989. júliusi budapesti látogatásához harminc év távlatából

ÚJ ADMINISZTRÁCIÓ, ÚJ KÜLPOLITIKA

„40 évig Lengyelország és Magyarország el kellett viselje azt, amit az egyetlen alternatíva dilemmájának nevezünk: egyetlen politikai párt, egyetlen nemzeti érdek, egy társadalmi és gazdasági modell – röviden egy jövő, melyet egy idegen ideológia irt elő. De valójában ez a jövő nem jelentett jövőt. Mert az egyén felé tagadta a választást, a társadalom felé a pluralizmust, s a nemzetek felé az önrendelkezést. S mégis Lengyelországban és Magyarországon egy bátor ember nem esne kétségbe. Ott, mint másutt, a szabadság lángja nem hunyna ki. S tíz napja láttam, ahogy a zuhogó

esőben ezek bátran nyilvánították ki szabadságszeretetüket. Hangosan ünnepték a szabad gyülekezési jogot, a szabad sajtót és véleménynyilvánítást, s a szabad vallásgyakorlást, megtöltve egy teret Budapesten, melyet egy szabadságharcosról neveztek el, aki hitt a demokráciában, mely a magyar embereket a világ többi nemzetéhez kapcsolta. Kossuth Lajos 1851-ben érkezett Amerikába, miután a Magyarország függetlenségért folytatott küzdelem időlegesen elbukott. [...] Ezen nemzetek tudják, ahogyan mi is tudjuk, hogy az ár a politikai és gazdasági változás felé folyik. Mert világszerte azt látjuk, hogy a demokrácia piacokat és határokat nyit meg, felszabadítva a szíveket, felszabadítva az elméket. S így Kelet- és Közép-Európa nemzeteinek is, melyek nemzeti örökségük visszaszerzéséért küzdenek, azt mondjuk: Amerika mellettetek áll.”²

George H. W. Bush a Rab Nemzetek Hete alkalmából, 1989. július 21-én elmondott beszéde szervesen illeszkedett az év tavaszán meghirdetett, új amerikai külpolitikai megközelítés és koncepció retorikai ívébe. Az elnök nyílt és egyértelmű állásfoglalásában dedikált helye és szerepe volt Bush 1989. nyári varsói, gdański és budapesti látogatásának, találkozóinak, tapasztalatainak. Harminc esztendővel az események után érdemes felidézni Bush elnök 1989. július 11–13-i korszakos látogatását Budapesten; felidézni és újra megvizsgálni a magyar–amerikai kapcsolatokban azóta is páratlan jelentőségű elnöki vizit tényeit és tanulságait, annak hatását a magyar belpolitika erőterére.

¹ E sorok írója George Bush budapesti látogatása idején alig 16 esztendő volt, és generációjával együtt az amerikai zenecsatorna, az MTV slágereit nézte-hallgatta-dúdolta úton-útfélen. Az 1989. év összesítésében Tom Petty *Won't Back Down* (*Nem fogok meghátrálni*) című slágere az ötödik legtöbbet játszott dal volt. A címben az utalás erre a szakaszra vonatkozik: „Állíthatsz a Pokol kapujába / De én nem fogok meghátrálni / Nem, én tartom a helyem / Nem lehet visszafordítani”
<https://www.azlyrics.com/lyrics/tompettyandthe-heartbreakers/iwontbackdown.html> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

² George Bush: Remarks at a Ceremony Commemorating Captive Nations Week, 1989.07.21. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-ceremony-commemorating-captive-nations-week-0> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

Az Egyesült Államok 41. elnökének lengyelországi és magyarországi látogatását, pontosabban azok globális és regionális környezetét tekintve meghatározó volt az, ahogy a Bush CIA-s kollégájából barátjává, majd barátjából nemzetbiztonsági tanácsadó-jává lett Brent Scowcroft a reagani *peace through strength* („erővel a békéhez”) által kialakított új szuperhatalmi játék-és erőterre tekintett. A tábornok életéről szóló könyv szerint: „Scowcroft kritikusan viszonyult Reagannak a Szovjetunióval szembeni politikájához. Úgy vélte, hogy a korábbi adminisztrációnak nem volt világos politikája, és mindössze reagált az eseményekre, az utolsó éveiben minden erőfeszítését a fegyverzetcsökkentésre fordította, és azt állította, hogy vége van a hidegháborúnak. [...] Scowcroft a kapcsolatokban megpróbálta a hangsúlyt a Szovjetunióval folytatott fegyverzet-ellenőrzési megbeszélésekről a vasfüggöny mögötti fejleményekre helyezni. Azt akarta, hogy az Egyesült Államok aktívan vegyen részt a Kelet-Európában zajló változásokban, hogy alakítsa az események menetét, és segítsen abban, hogy Európa második világháború utáni megosztottsága megszűnjön. Gorbacsov kaput és nagy lehetőséget nyitott, de még sokat kellett tenni a politikai térkép gyökeres átalakításaért. Bush és Scowcroft volt az a két politikus, akik kiötlötték azt a politikát, amely békés kimenetelhez vezérelte ezeket a figyelemre méltó változásokat.”³ Magyarán, minden más későbbi – tudatosan torzított és szubjektív – narratívával ellentétben, melyekbe a kelet-európai regionális *regime change* megélt valósága már tapasztalatként épült be, az általunk megidézett időszakban Washington még partnerként, s nem legyőzött ellenfélként tekintett Moszkvára, a változásokban pedig – lokális hangsúlyokkal – a fokozatosság elve volt a meghatározó.

George Bush már 1989. február 15-én gyakorlatilag az Egyesült Államok teljes hidegháborús kapcsolatrendszerének felülvizsgálatát irányozta

³ David F. Schmitz: *Brent Scowcroft. Amerika a nemzetközi arénában Vietnám után.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018, 179–180.

elő a Nemzetbiztonsági Tanácsban. Az e korszakban NSR-nek, National Security Review-nak („Nemzetbiztonsági Áttekintésnek”) nevezett direktívákból, az NSR-3 az amerikai–szovjet kapcsolatok újragondolását, az NSR-4 Washington érvényben lévő Kelet-Európa politikájának felülvizsgálatát, míg az NSR-5 Amerika nyugat-európai kapcsolatainak újraértékelését rendelte el. Ezen munkát, mindhárom esetben, 1989. március 15-ig kellett elvégezni, rövidtávon három-öt, hosszabb távon tíz évre tervezve. Ezen (részben) új paradigmának azután hamarosan a való világba való bevetés tesztjét kellett kiállnia. „Scowcroft egyetértett azzal, hogy az Egyesült Államoknak meg kell változtatnia a politikáját, és bátorítania kell azokat az embereket, akik megpróbálják liberalizálni az országuk politikai struktúráit. Ez azt jelentette, hogy Románia immár nem a legtöbb, hanem a legkevesebb támogatást kapta, míg Lengyelország és Magyarország az élére került azoknak a kelet-európai nemzeteknek, amelyeket az Egyesült Államok támogatott.”⁴ Sietve tenném hozzá, utóbbiban 1989-ben semmi új nem volt. A keleti blokk országai közötti amerikai differenciálásban már Reagan második adminisztrációja idején ez volt a sorrend. A Bush-kormányzat abban hozott változást, hogy Varsó ismét „visszaelőzte” Budapestet, s Lengyelország az amerikai lengyel kisebbség szavazatai, a Lengyel Amerikai Kongresszus (*Polish American Congress*) lobbija, a Szolidaritás milliós tömegbázisa, illetve az ország mérete és geopolitikai elhelyezkedése okán visszatért hagyományosnak mondható regionális elsőségéhez az amerikai külpolitikai gondolkodásban.

George Bush magyarországi látogatását az amerikai elnök 1989. július 9–11-i lengyelországi útja, illetve az 1989. július 14–16-i párizsi G7-csúcs közé időzítették, s diplomáciailag az 1988. júniusi amerikai Grósz-út (Ronald Reagan és Grósz Károly találkozója a magyar–amerikai kapcsolatok legfelsőbb szintre emelését jelentette) viszonzásának és folyományának

⁴ Uo. 186.

tekinthető.⁵ Bush kelet-európai útja a korábbi amerikai első emberek térségbeli látogatásával szemben immár nem lokális, hanem regionális jelentőséggel és globális üzenettel bírt, aktivizálva és kiterjesztve az USA befolyását Európa keleti felében. A legkorábbi fogódzó, amely konkrét előzményként Bush kelet-európai útjához köthető – s mely egyben az általam vázolt politikai-retorikai ív kezdete is volt egyben – az elnök 1989. április 17-én, a michigani Hamtramckben elmondott beszéde. A Detroittal szomszédos kisváros amerikai lengyel közössége előtt az elnök a Szolidaritás legalizálásának napján elmondott beszédében Kelet-Európáról és Európáról is szólt, ám a régió és a kontinens jövőjét elemezve Lengyelország mellett csak Magyarországot emelte ki.⁶ Ezzel vált egyértelművé, hogy a Reagan-adminisztrációk után a Bush-kormányzat fókusza is Kelet-Európán van, a megelőző nyolc évhez hasonló preferenciákkal, készen az új globális helyzetből fakadó regionális kihívások megválaszolására. Bush lengyel és magyar útját közvetlenül először 1989 májusának elején vetették fel,⁷ de magyar–amerikai vonalon az valójában már az év legelejétől napirenden volt. Legelőször 1989. január 3-án Tom Lantos jelezte magyar tárgyalópartnereinek, hogy „a Kongresszus Emberi Jogi Bizottsága tagjai körében aláírásgyűjtést fog

kezdemenyezni, és javasolni fogják, hogy Bush elnök a fenti megfontolás alapján tűzze napirendre magyarországi látogatását”⁸. Ennek tudatában a Lantos vezette kongresszusi delegációt 1989. január 16-án, a legmagasabb szinten fogadó Grósz Károly és Németh Miklós magyar tárgyalási témajavaslatába beépítették George Bush meghívását.⁹ Ennek megtörténtét egy, a Lantos-féle delegáció tárgyalásait összegző, későbbi jelentés rögzítette: „Grósz és Németh elvtársak megerősítették George Bush amerikai elnök magyarországi látogatásra szóló meghívását.”¹⁰

Hamarosan aztán Bush elnök közvetlen, személyes meghívására is alkalom nyílt. 1989. február 1-jén George és Barbara Bush rövid közös fotózásra fogadta a Washingtonba akkreditált nagyköveteket, köztük Házi Vencelt is, aki e néhány percre korlátozott alkalmat ragadta meg, hogy felelevenítse Bush 1988-as meghívását. Bush elnök válaszában jelezte, hogy a magyar meghívást „nyilvántartja, hogy alkalmas időben annak eleget tegyen”, majd felesége hozzátette: „feltétlen el fognak látogatni Budapestre, mert 1983-ban ott nagyon jó benyomást szereztek”.¹¹ Ezután, 1989. március 31-én a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának ülésén maga Grósz javasolta Bush elnök 1989. májusi, magyarországi fogadását.¹² „Számolunk Bush

⁵ Dr. Házi Vencel, washingtoni magyar nagykövet 1989. május 15-i, Horn Gyula külügyminiszter számára készített 17 oldalas, a magyar–amerikai kapcsolatokat részletező összefoglalójában az szerepel, hogy Grósz 1988. nyári amerikai látogatása „tartalmilag és formailag is kínálkozó lehetőséget teremtett a megfelelő viszonzásra”. MNL OL 4–13 002245/10. Kovács László szerint Grósz útján valójában mind az akkori demokrata elnökjelöltet, Michael Dukakist, mind az akkor még csak republikánus elnökjelölt Busht meghívták Magyarországra – természetesen választási győzelmük esetére. (A szerző interjúja Kovács Lászlóval. 2014.01.28. Az interjú a szerző birtokában.)

⁶ George Bush: Remarks to Citizens in Hamtramck, Michigan, 1989.04.17. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-citizens-hamtramck-michigan> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

⁷ MNLOL 4–13 002245/3. és MNLOL 4–13 001923. <http://www.osaarchivum.org/greenfield/repository/osa:f7f1430e-90db-49ea-b47f-537a2a5ab775> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

⁸ Tom Lantos jelzése magyar partnereinek, 1989. január 3-án. MNL OL 4–134 00158.

⁹ „Örömmel üdvözlőnk hazánkban George Bush elnököt.” (Grósz Károly számára készített, 1989. január 12-i magyar tématervb.) MNL OL 4–134 00158/1. „George Bush elnöknek érvényes meghívása van, örömmel üdvözlőnk őt ismét Magyarországon.” (Németh Miklósnak készített, 1989. január 12-i magyar tématervb.) MNL OL 4–134 00158/2.

¹⁰ MNL OL 4–134 00158/6.

¹¹ MNLOL 4–146 00821. Az 1983-as Bush látogatásról bővebben: Kávássy János: Ideológiák határán. George Bush 1983. szeptemberi budapesti látogatásának és bécsi beszédének tanulságai a Kádárrendszer jóléti metamorfózisának szempontjából”. In: *A diktatúra évtizedei. Tanulmányok, esszék, előadások*. Szerk. Horváth Miklós. Piliscsaba, PPKE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013.

¹² Külön köszönet Riba Andrásnak, hogy Grósz Károly megszólalásaira felhívta a figyelmemet. MNL OL 288. f. 62. cs./3. ő. e.

elnök magyarországi látogatásával, és napirenden szerepel külügyminisztereink hivatalos találkozója” – olvasható egy később, 1989. április 12-én kelt külügyi anyagban, amely Szűrös Mátyás és Steny Hoyer vezette, amerikai képviselőházi küldöttség megbeszéléseit készítette elő.

Végül, visszatérve a már említett hamtramcki beszéd teremtette új helyzethez, 1989. május 4-én a washingtoni magyar nagykövet, Dr. Házi Vencel egy munkatársa kíséretében találkozott Lawrence Eagleburger külügyminiszter-helyettessel és a State Department magyar referensével, Shultze-cal. E nyolcszemközti megbeszélésen vetették fel Bush kelet-európai útját, jelezve, hogy (az akkori) amerikai elképzelések szerint az elnök 1989. július 11-13. között 24-24 órás látogatást kívánt tenni Lengyelországon és Magyarországon. Miközben Lengyelországban Varsó mellett Gdańsk merült fel, az SD ekkor – igaz, végleges sorrend nélkül – Budapestet javasolta a látogatások első helyszíné-ként. A nemzetközi diplomácia normális menetét tekintve rendhagyóan gyors egyeztetés–megegyezés–megvalósítás folyamatában Washington motivációját a Kelet-Európában zajló demokratizálódás és pluralizálódás patronálása, illetve a térségbeli események menetére gyakorolt amerikai befolyás megerősítése jelentette. Magyar részről ugyanekkor a látogatás politikai presztízserőte,¹³ az Egyesült Államok multilaterális szinten,

¹³ Grósz Károly 1989. május 8-án az MSZMP KB ülésén belpolitikai kontextusban említette meg Bush elnök várható látogatását. A párt és annak jövőbeni működését érintő, sürgető – még jóval a majdani választások előtt megvalósítandó – „pártszavazás” lehetséges időpontjáról polemizálva többek közt a következőket mondta: „Június 16-án Nagy Imre temetése van. Nem javaslom, hogy közvetlen utána történjen ilyen szavazás. Nem mentjük meg a pártot attól a hangulattól, nemzetközi sajtókampánytól, akárhogy zajlik le a temetés. Júliusban Bush elnök látogat Magyarországra. Meggyőződésem szerint nagy jelentőségű lesz a látogatás. Egy olyan vezetéssel, amelyik bizonytalan, sokkal kevesebb eredmény csiszolható ki ebből a látogatásból, mint egy stabilabb vezetés esetében.” MNL OL 288. f. 4. 260–261. ó. e.

a nemzetközi szervezetekben megjelenő támogatásának megerősítése, illetve az USA-val való bilaterális gazdasági kapcsolatokban és együttműködésben rejlő lehetőségek jobb kiaknázása volt a hajtóerő.

A KÁDÁRI MAGYAR MODELL VÁLSÁGA ÉS A MAGYAR „KÍVÁNSÁGLISTA”

A budapesti elnöki látogatás érdemi részét 1989. május 15-ével kezdték szervezni, miután május 8-án a washingtoni nagykövetségen keresztül Tom Lantos kérte a magyar külügyi vezetést, hogy adjanak szempontokat a majdani Bush–Grósz találkozóhoz.¹⁴ Lantos részben személyes érdeként tálalta, hogy Eagleburgerrel, illetve Brent Scowcrofttal (és másokkal) meggyőzték az elnököt, hogy látogasson el Magyarországra.¹⁵ Lantos egyben azt is jelezte, hogy a lentebb kifejtett MFN (*Most Favoured Nation*, legnagyobb kedvezmény elve) és az OPIC (*Overseas Private Investment Corporation*)¹⁶ kérdését illetően Magyarország már biztató tárgyalási pozíciókkal bír.¹⁷ Nagyjából a fentiekkel

¹⁴ MNL OL 4–1 4979–2.

¹⁵ MNL OL 4–13 002245/6.

¹⁶ Lengyelország feltétel nélküli MFN-státuszát Reagan elnök 1982. november 1-én vonta vissza, és 1987. február 27-én – rendszeres időnkénti felülvizsgálattal és megújítással – állította vissza. Az 1969 óta létező OPIC beruházásbiztosító társaságnak Kína és Jugoszlávia már tagja volt – az OPIC működésének Magyarországra és Lengyelországra való kiterjesztését 1988 márciusában Tom Lantos kezdeményezte. A képviselőház külügyi bizottsága ugyan 22:3 arányban megszavazta ezt (ugyanekkor törölve Románia tagságát), a törvényhozás alsó háza végül 237:115 arányban elutasította a javaslatot (1988 májusában). Későbbi információk szerint – melyeket nagykövetként Mark Palmer is megerősített – erre leginkább a felvétel (más szocialista országok felé) precedens értéke miatt, illetve Lengyelország kapcsolt felvétele okán került sor. Az OPIC végül 1989 októberétől működött/működik Magyarországon. MOL KÜM TÜK 4-50 001871–001871/4.

¹⁷ Egy, *Az Amerikai Magyar Szövetség emlékirata az amerikai kormány külpolitikájáról a Magyar Népköztársasággal szemben* című, három oldalas összefoglaló szerint az AMSZ üdvözölte Bush útját, s egyben a differenciálás fenntartását. „Mérsékelt derűlátóak” voltak a magyar reformokat, valamint azt illetően, hogy az MSZMP elfogadta a többpárti választásokat; szerintük a „Németh Miklós által

párhuzamosan, 1989. május 12-én Mark Palmer már át is adta Németh Miklósnak és Kovács Lászlónak a Bush-látogatás nagykövetségi – azaz saját, budapesti – tématervét.

Az OPIC és a GSP (általános kereskedelmi kedvezmény) kapcsán Palmer nyilvánvalóvá tette, hogy azok előfeltétele a közveszélyes munkakerülés tényállásának törlése a BTK-ból. (Utóbbira válaszul az Igazságügy Minisztérium 1989. május 16-án jelezte, hogy azt törölni fogják.)¹⁸ A külügy felé ekkor a következő javaslatok születtek: az MFN-státusz egyről öt évre való kiterjesztése; a Jackson–Vanik-kiegészítés¹⁹ (a szövegben: „a Kereskedelmi Törvény vonatkozó szakasza”) módosítása; a GATT 35. cikkelyének²⁰ módosítása (Magyarországgal kapcsolatban visszavonása) és annak

kiválóan vezetett kormány egyre nagyobb függetlenséget tanúsít a párttól”, például az erdélyi magyarok, vagy Bős-Nagymaros kérdésében. Ugyanakkor aggódtak a szerintük 200.000-es [valójában 60.000-es – KJE] munkásórség megléte, valamint a magyar energiaszektor teljes szovjet relációjú kiszolgáltatottsága, illetve a magyar gazdaság általános állapota miatt. Szorgalmazták, hogy George Bush nyíltan támogassa a magyar reformkommunistákat (Nyers, Pozsgay, Németh, Szűrös); lépjen fel az MDF, illetve más pártok és alternatív csoportok mellett; s hogy szorgalmazza a magyarországi tőkebefektetéseket, valamint javasolja a magyar adósság és kamatainak enyhítését. Az Amerikai Magyar Szövetség ugyanakkor arra is világosan figyelmeztetett, hogy meglátásuk szerint mindez nem jelentett „megmáshíthatatlan” helyzetet, szerintük bármely Bush-csomagnak ezért a gazdaságot és a demokráciát egyszerre kell erősítenie. MNL OL 4–13 002245/9.

¹⁸ MNL OL 4–1 1968–2.

¹⁹ Az 1974-es kereskedelmi törvény 4. cikkelye, az ún. Jackson–Vanik-kiegészítés (melyet két demokrata politikus, Henry M. „Scoop” Jackson, washingtoni szenátor és Charles Vanik, ohioi kongresszusi képviselő által jegyzett) a kereskedelmi kedvezmények megadását nem-piacgazdaságú országok esetében a szabad kivándorlás engedélyezéséhez, mint alapvető emberi joghoz kötötte. Az eredetileg a Szovjetuniót, és annak kivándorlási politikáját célzó *amendment* végül a kommunista országokat általánosan szankcionáló eszközzé vált.

²⁰ Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) 35. cikkelye kimondta, hogy a vámkedvezmények a szerződéshez csatlakozott felek esetében is felfüggeszthetőek.

rögzítése, hogy a lengyel MFN mintájára a magyar kedvezmény esetén is a GATT-tagság, és ne a kétoldalú megállapodások jelentsék az MFN-státusz biztosítékát; a magyar exportra a preferenciális vámok (Generalized System of Preferences – GSP) alkalmazása; a magyar OPIC-tagság jóváhagyása; a COCOM-korlátozások magyar irányú, precedens jellegű enyhítése;²¹ az USA vízumgyakorlatának – mely (legalábbis magyar megközelítésben) „sok tekintetben már anakronisztikus és a 20. század végén már megalázó” – könnyítése; a menedzsmentképzés segítése;²² az idegen nyelvi tanítás anyagi és technikai bázisának támogatása; amerikai közep-nagyságú vállalatok bevonása vegyesvállalatokba, legfőképpen az informatikai infrastruktúra fejlesztésébe; amerikai tőke bevonása a környezetvédelmi technika magyarországi fejlesztésébe. Bartha Ferenc, az MNB elnöke 1989. június 3-i javaslata a fentieket kiegészítve a következő volt: magyar részről próbálják elérni, hogy a hetek (G7) tanácskozásán Bush

²¹ Bár az 1989-es magyar érvelés szerint a COCOM-szigorításokra eredetileg a lengyel és afgán események miatt került sor, s azok „időközben rendeződtek”, a COCOM enyhítésére végül csak 1991 februárjában, tehát jóval az első szabad választások után került sor. Christopher G. Hankin: U.S. Export Control Policy Adapts to a Changing World, 1991.09.24. http://www.disam.dsca.mil/pubs/Vol%2014_2/Hankin.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

²² A térségben ekkor egyedülálló Budapesti Menedzsmentképző Iskola működtetésére 1988 novemberében magyar–amerikai–olasz vegyesvállalat jött létre, melyben a Magyar Hitel Bank, a Gazdasági Kamara, a Szenzor Szervezési Vállalat, a Soros Alapítvány, a milánói kereskedelmi kamara, és a torinói San Paolo di Torino Bank voltak az alapítók, míg támogatói közt a Rockefeller Foundation is szerepelt. Az intézmény 1989-től Budafokon a volt Törley-villában működött; hallgatói a kétszer hat hónapos stúdium egyik felét Magyarországon, a másik felét Angliában folytatták, s ezért nem kevesebb, mint 600.000 forintot kellett fizetniük. Az intézmény végső megvalósulásában Soros György vált kulcsfigurává, Mark Palmer szerint az ő személyes nógatására adva pénzt az intézmény létrehívásához és működtetéséhez. <http://kereso.nava.hu/document/show/id/339954> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.) MNL OL KÜM TÜK USA 4–7 003964 – 003964/4. és 4–70 00786 – 00786/3.

szorgalmazza Magyarország partneri elfogadását az Európai Beruházási Banknál; valamint hogy az elnök támogassa „a profitorientált, a magyar gazdasági struktúra javítását, és a reprivatizálást [! – KJE] szolgáló vegyesvállalatokat, a működő tőkeimport beruházások előmozdításához”.²³

E szerteágazó magyar kívánságlista – eltérően a korábbi évek sokszor meddő próbálkozásaitól – már távolról sem csak a budapesti vezetés vágyaiból táplálkozott. Mint Tom Lantos jelzéséből láttuk, az MFN több évre való megadása, elnyerése, illetve az OPIC tevékenységének Magyarországra való kiterjesztése lassan (végre) elérhető közelségbe került. Ez – az ekkor épp leginkább a Conrad-ügyből (másutt: Konrad-ügyből)²⁴ fakadó – sikertelen kísérletek – a COCOM-korlátozások enyhítése, valamint a nyugati parti (Los Angeles-i vagy San Franciscó-i) konzulátus washingtoni engedélyeztetése – ellenére is fontos előrelépést jelentett.²⁵ A magyar lehetőségek felmérésében ugyanekkor Bush hamtramcki beszéde is konkrét támpontokkal szolgált. Az USA referatúrán dolgozó Horváth Gábor 1989. április 20-án, alig három nappal annak elhangzása után készített összefoglalója szerint a Bush-beszéd hasznos fogódzókat adott az USA formálódó, új kelet-európai politikájához. Lévén, hogy a beszéd (és a

program bejelentése) a Szolidaritás legalizálása után hangzott el, Horváth szerint annak üzenetjellege volt. Miközben Bush szavai a differenciálás továbbvitelét jelezték, nyitva maradt annak a kérdése, hogy kik lesznek ennek a kedvezményezettjei. Ugyanakkor világosan megfogalmazódott, hogy e program alapeleme „a feltételekhez nem kötött segélyek és támogatások elvetése a kelet-európai reformok segítése terén”.²⁶ A referatúra munkatársa arra is felhívta a figyelmet, hogy miközben maga Bush elnök is kiemelten szólt Magyarországról – Horváth szerint olyan országgént említve, mely „kísérletezik a politikai pluralizmust lehetővé tevő reformokkal” –, a State Department az elnök beszédét követő sajtókonferenciáján már részletesen szólt „a lengyel csomagterv egyes elemeinek hazánkra történő alkalmazásának lehetőségeiről”.²⁷ A magyar külpolitika tehát abban a korábban jobbra ismeretlen, kényelmes helyzetben volt, hogy céljait időről időre finomíthatta, újabb és részletesebb információk birtokában.

Ezen, a külügyi dokumentumokban azután többször és visszatérően ismételt tárgyalási fókuszpontokból kiemelkedik a Magyar Nemzeti Bank által 1989. május 25-én készített, négy melléklettel kiegészített összefoglaló. Az elemzés felhívja a figyelmet, hogy a Brady-javaslat²⁸

²³ Utóbbi kapcsán a Magyar Nemzeti Bank vezetője hiányolta, hogy magyar részről erre nem született konkrét javaslat. MNL OL KÜM TÜK USA 4–1 4949–8.

²⁴ Az 1974-től „Hóvirág”, majd „Havasi Gyopár” fedőnéven, az 1980-as években az NSZK-ban, amerikai támaszponton működő, 1988 augusztusában letartóztatott amerikai magyar főtörzsőrmester (egyben magyar kém) Clyde Lee Conrad és körének ügyéről, illetve botrányáról lásd: Spirk József: Bukott magyar kémek egy amerikai oktatói listán. *Index*, 2005.03.07. <http://index.hu/belfold/kemekusa0307> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

²⁵ 1989. május 11-én a Bush-utat előkészítő amerikai bizottság két tagja, Dr. Robert Hutchings, az NSC európai ügyekért felelős igazgatója és James Swihart, az SD kelet-európai osztályának vezetője egyértelművé tették, hogy a *high tech* transzfer kérdése továbbra is zsákutcát jelent, mivel értékelésük szerint (nyilván a Conrad-ügyből kifolyólag) „a magyar hírszerzés az amerikai érdekekre nézve legellenségesebb tevékenységet folytató országok között szerepel”. MNL OL 4–13 002245/2.

²⁶ MNL OL 4–10 002049.

²⁷ Horváth arra is felhívta a figyelmet, hogy mindezek alapján a magyar országgyűlés „napirendjén szereplő javaslatok elfogadása adhat további lökést az amerikai döntéshozatal számára.” *Uo.*

²⁸ A Brady-javaslat Nicholas Brady amerikai pénzügyminiszter nevéhez fűződik, és eredendően az 1980-as években elharapódzó, latin-amerikai adósságválság orvoslására született 1989 márciusában. A Brady-javaslat értelmében az adósságterheket töredék, nagyjából 50%-os áron kötvényekre (ez lett az ún. *Brady bond*) váltották, melyhez a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank nyújtott garanciákat, így mentve meg a zsákutcába jutott kihelyezések pénzügyi, illetve politikai résztvevőit. A *Brady bond* kibocsátásában végül kilenc latin-amerikai, két afrikai és két kelet-európai ország (Lengyelország és Bulgária) vett részt. Jeremy Main: *A Latin Debt Plan That Might Work. The Brady proposal Lays Out a Plausible Scheme for Solving the Monstrous Problem – but Only If The Debtor Countries Clean Up Their*

MARK PALMERRŐL – KÉT TÉTELBEN

Palmer Lakiteleken

„Nagyon örülök, hogy az MDF sátorból állandó épületbe költözött. Még jobb lesz, amikor az MDF tagjai a magyar Parlamentbe költöznek be.

Azt hiszem, még ebben a teremben is nagyon kevesen vagyunk, akik hitték volna, hogy Lakitelek fogalom lesz nemcsak a magyar történelemben, hanem világszerte a demokrácia történetében. [...]

A legnagyobb boldogság számomra az volt, hogy amikor Bush elnök itt járt Magyarországon, bemutathattam őt a mostani hősöknek. Ma önök közül sok a hős. Vannak, akik azt mondják, hogy az ellenzéknek nincsenek tehetséges emberei. Meg kell mondanom, én nem ezt tapasztalom. Ez az ország tele van tehetséges emberekkel. És mint ahogy Bush elnök mondta, nagyon derűlátóak vagyunk az önök jövőjét illetően. [...]

Úgy érezzük, hogy tanúi vagyunk egy nemzet újjászületésének. [...]

Nem vagyunk teljesen biztosak abban, hogy miképpen fog ez az átmenet megtörténni. Még mindig egy kicsit idegesek vagyunk, amikor az önöknek szállított csúcstechnológiáról esik szó. Még mindig nem vagyunk teljesen biztosak abban, hogy amikor Magyarországnak pénzt adunk, azt jól fogják elkölteni, de meg kell, hogy mondjam, önöket már a szívünkbe zártuk. [...]

Tény, hogy az önök pesszimizmusa legendás. Tudom, hogy önök úgy vélik, hogy általában a nagyhatalmak képviselői idejönnek, ígéreteket tesznek, aztán elmennek vissza, megfélemeznek az ígéreteikről, aztán jobb erről nem is beszélni. És az Isten a megmondhatója, hogy önöknek van is joguk erre az ítéletre.”

Mark Palmer beszéde Lakiteleken, 1989. szeptember 21. Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.24. Egyéb iratok, 60. doboz, 59. ő. e.

Magyarország mint pontosan fizető adós számára nem megfelelő. Javasolja, hogy a magyar vezetés kétoldalú tárgyalásokon hívja fel az amerikai felet a gazdasági reformok végrehajtását segítő magyar hitelkérelmek aktív támogatására.²⁹ Magyar részről szorgalmazták, hogy a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund – IMF) amerikai igazgatója, valamint vezérigazgató-helyettese támogassa a „magyar készenléti hitelkérelmek”

Messy Economies. That’s a Big If. *Fortune Magazin*, 1989.04.24. http://archive.fortune.com/magazines/fortune/fortune_archive/1989/04/24/71889/index.htm (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.); Price Riots Erupt in Venezuela. *NY Times*, 1989.02.28. <http://www.nytimes.com/1989/02/28/world/price-riots-erupt-in-venezuela.html> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

²⁹ MNL OL 4–1 4979–3.

elbírálását, s egyértelműsítették, hogy a pénzüi piacok felé pozitív üzenetet hordozna egy új IMF-megállapodás megkötése. Az ún. *Debt Swapok*³⁰ kapcsán az MNB jelentése leszögezi, hogy azok Magyarországnak nem jövedelmezőek, mert diszkontárúvá tennék az egyébként drágábban is értékesíthető vállalati részvényeket (pl. Tungsram).³¹ A jelentés készítői végül hangsúlyosan – már-már jövőbelátóan a későbbiekben rendkívül eltérő magyar és lengyel adósságkezelést tekintve³² – felhívták a

³⁰ A fennálló kötelezettség/adósság vagyontárgyakra való átváltása, leggyakrabban a hitelkötvények vállalati részvényekre történő cseréjével.

³¹ MNL OL 4–1 4979–3.

³² Lengyelország 1991-re mintegy 43,9 milliárd dollárnyi külföldi adósságot halmozott fel. Ebből 33 milliárd dollár volt államközi, és 10,9 milliárd kereskedelmi, banki kölcsön. Lengyelország e helyzetben

Palmer az Ó utcában

„Antall József hosszú, a közeljövő esélyeit is taglaló politikai bevezetője után Palmer elmondta, hogy most érkezett vissza kéthetes útjáról a Szovjetunióból és az USA-ból. [...]

Az USA-ban találkozott a Világbank embereivel: [a] jelenlegi kormányt hiteltelennek ítélik, velük hosszabb távú szerződést nem kötnek. Erősen aggasztja őket, valamint a pénzügyi köröket, hogy úgy érzik, még nem elég kialakult az MDF gazdasági programja, amit ismernek belőle, az a Harmadik út koncepciója: »Úgy érzik, hogy az MDF egyszerre két lovat akar meglovagolni, egyszerre akar szocializmust és kapitalizmust.« Bod Péter Ákos és Széles Gábor részletes és – úgy tűnt – Palmer számára is megnyugtató választ adtak a megfogalmazott kételyekre, Palmer megkapja a részletes gazdasági programot, melyből szinopszist készített vagy lefordítottat.

Palmer kifejezte aggodalmát, hogy az MDF az USA-ban antiszemita hírében áll. Véleménye szerint mindenképpen kellene tennünk valamit, ezt eloszlatandó: küldjünk ki egy prominens személyt előadóútra, olyat, akit még véletlenül sem lehet antiszemitizmussal vádolni. Hangsúlyozta az amerikai zsidóság politikai jelentőségét. Antall József részletekbe menő, a hisztéria történelmi hátterét is érintő magyarázatot adott. Fasang Árpád érzelemtől fűtött hozzászólása az »apró lépések tényeivel« igazolta a fenti vádak hamisságát.

Úgy tűnt, Palmert teljes mértékig megnyugtatta a magyarázat, dokumentumokat, nyilatkozatokat kap, melyeket lefordítottat és maga is terjeszteni akar.”

Lányi Dániel: Mark Palmer látogatása az Ó utcában, 1989. november 24. Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.24. Egyéb iratok, 60. doboz, 55. ő. e.

adóssága 80%-ának elengedéséért lobbizott a Párizsi Klubnál. Wałęsa kormánya maga mögött tudhatta Washington támogatását: az USA delegáció – különböző források szerint – a lengyel adósság 60, illetve 80%-nak elengedését szorgalmazta, szemben például a franciák 40%-os javaslatával. A végül kialakult 50%-os adósságelengedés így is az eddigi legnagyobb kedvezményt jelentette (összehasonlításként: nehéz sorsú afrikai országok 33%-os mérséklést tudtak elérni). Miközben amerikai elemzők és politikusok egyaránt a korábban példátlan mérvű adósságelengedés precedens értékétől tartottak (utalva Magyarországra, Csehszlovákia, Bolívia vagy épp a Fülöp-szigetek ekkor aktuális újrátárgyalási igényeire), még a washingtoni pénzügyminisztérium részéről is egyértelművé tették, hogy az egyezséget „a barátság megvásárlásának zéró-összegű módszereként” tekintik. (Ezzel független pénzügyi szakértők is egyetértettek, igaz, utóbbiak a jelentős, amerikai lengyel többségű választókerületekre is utaltak). A magyar részről sokszor toposzként (és fentiekből láthatóan helytelenül) felhozott lengyel példa tehát Budapest számára járhatatlan utat jelentett: Magyarország a bankoknak, legfőképp japán befektetőknek tartozott, s nem bírt – az amerikai magyar kisebbség csekély szavazóereje okán – olyan belpolitikai jelentőséggel, mint Lengyelország. Steven Greenhouse: West Plans 50% Write-Off of Polish

figyelmet arra, hogy míg Lengyelország esetén az USA volt a legnagyobb hitelező (a jelentés ezen állítása vagy téves volt, vagy ide számították a nem államközi hiteleket is), addig Magyarország esetén Japán; ráadásul, mivel a magyar bankok nem rendelkeztek hitelfelvételi jogosítvánnyal, a bankadósság egyértelműen államadósságot jelentett.³³ A jelentéshez készült négy melléklet Magyarország pénzügyi helyzetét összegezte: a magyar–amerikai bankkapcsolatokat, az IMF-hez és külön az IBRD-hez, valamint a Nemzetközi Pénzügyi Társasághoz (International

Debt. *Ny Times*, 1991.03.15. <http://www.nytimes.com/1991/03/15/business/west-plans-50-write-off-of-polish-debt.html> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.); Amy Kaslow: US Debt Write-Offs May Set Precedent. Several foreign debtors are expected to seek new aid. *Christian Science Monitor*, 1991.03.26. [http://www.csmonitor.com/1991/0326/26011.html/\(page\)/2US](http://www.csmonitor.com/1991/0326/26011.html/(page)/2US) (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.) Steven Greenhouse: Poland is Granted Large Cut in Debt. *Ny Times*, 1991.03.16. <http://www.nytimes.com/1991/03/16/business/poland-is-granted-large-cut-in-debt.html> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

³³ MNL OL 4–1 4979–3.

Finance Corporation – IFC) fűződő kapcsolatokat.

Bár e mellékletek nem tartoznak szorosan a Bush-látogatás esemény- vagy politikatörténetéhez, gazdasági realitásukban alapvetően befolyásolták Budapest Washington-irányú külpolitikáját, s értékes bepillantást nyújtanak a Kádár-rendszer, valamint hazánk 1989-es gazdasági helyzetébe. A magyar–amerikai bankkapcsolatok elemzésében kiemelik, hogy az 1970-es évek közepétől nőtt meg az amerikai bankok érdeklődése Magyarország iránt, s az 1982-es „likviditási válságunk” során a Manufacturers Hanover Trust volt az a bank, mely a magyar pénzügyi túlélés „legkritikusabb és legnehezebb hitelét vezette”.³⁴ A jelentésből kiderül az is, hogy 1984-től amerikai részről csökkent az érdeklődés a magyarországi hitelkihelyezés iránt, s így japán, nyugatnémet, osztrák és finn bankok hiteleztek (leg)inkább a magyar állam számára. 1989 májusában az amerikai hitelek összege mindösszesen 329 millió dollár volt.³⁵

³⁴ Uo.

³⁵ Az MNB összefoglalója szerint az amerikai nagybankok közül csak a Citibank nyújtott jelentősebb hiteleket. A Nemzetközi Valutalappal fennálló, a Kádár-rendszer változatlan továbbélése szempontjából nélkülözhetetlen kapcsolat elemzésében Magyarország kvótáját, illetve a lehívott és lehívható készletit hiteleket ismerhetjük meg. Az 1982-es csatlakozáskor a magyar kvóta 375 millió SDR (Special Drawing Rights, Különleges Lehívási Jogok – a lehetséges igény szabadon használható pénz-neme) volt. 1982. december 8-án Magyarország IMF készletit hitele 475 millió SDR volt, a kvóta 126,7%-a, melyet 13 hónap alatt, 5 részletben vettek fel (a felét kedvezményes kb. 6%-os kamattal). 1984. január 13-án 425 millió SDR-nyi készletit hitelt kaptunk, melyet 12 hónap alatt vettek fel, s melyre 1989-ig 723,8 millió SDR-t fizettünk vissza. Az IMF által biztosított pénzeszközökön túl Magyarország jelentős világbanki hitelezést is felhasznált: az IBRD 1982 nyara és 1989 tavasza között 17 kölcsönszerződésben összesen mintegy 1 milliárd 636,4 millió dollárt kölcsönzött Magyarországnak. 1989-ben további három, összesen 205 millió dollárnyi megállapodás várt aláírásra, illetve 250–300 millió dollárnyi, beruházási és szerkezetátalakítási hitel állt előkészítés alatt. Az MNB összefoglalójából

Jól látható, hogy az 1974 és 1978 között jelentősen eladósodott és a saját hiteltörlesztési képességeinek határára ért, 1982 elején majdnem fizetéseképtelenné váló³⁶ rendszer folyamatos és egyre bővülő hitelforrásokra szorult ahhoz, hogy az életszínvonal drasztikus visszaesését elkerülve³⁷ megőrizhesse passzív társadalmi támogatását. Egyértelmű az is, hogy az Amerikai Egyesült Államoknak e folyamatban nem bilaterális, hanem multilaterális szinten, a nemzetközi szervezetekben biztosított támogatásával volt lényegesebb szerepe. Igaz ez még akkor is, ha figyelembe vesszük a bilaterális kereskedelem alakulását, melyben Magyarország évek óta aktívummal bírt. Ezen direkt devizaaktívumok azonban eltörpültek Magyarország prognosztizált évi 3 milliárd dolláros hitel-igénye³⁸ mellett, melyek biztosításában – közvetett és közvetlen módon – kulcs szerepe volt az IMF-nek és az IBRD-nek, melyekben, illetve melyekre Washington befolyása meghatározó volt.

George Bush várható budapesti tartózkodását végső formában 1989. május 22-én Mark Palmer konkretizálta Washingtonban, egy Dr. Házi Vencel washingtoni magyar nagykövet tiszteletére adott díszvacsorán. A korábbi tervtől eltérően Palmer itt már azt jelezte, hogy Bush elnök várhatóan két éjszakát

kiolvashatóan az első hét világbanki hitel megálapodáshoz a kereskedelmi bankok is adtak még mintegy 1,2 milliárd dollárt. Uo.

³⁶ Az arany- és devizatartalékok az év első három hónapjában 570 millió dollárra csökkentek, míg az 1982. évi adósságszolgálat önmagában kétmilliárd dollárra rúgott. Ezt a kétmilliárd dollárt Magyarország képtelen volt gazdaságában megtermelni, így az országnak további hitelekre lett volna szüksége. Magyarország éves hitel-igénye – különböző források szerint – ekkor valahol 1,8–2,5 milliárd dollár körül mozgott. Földes György: *Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986*. Budapest, Maecenas, 1995, 174.

³⁷ A magyar lakosság életszínvonala így is folyamatosan csökkent az 1980-as évek folyamán. A magyar állam eközben csak újabb közterhek kirovásával, emblematikusan az SZJA és az ÁFA 1988-as bevezetésével volt képes újabb bevételekhez jutni.

³⁸ Tárgyalási tematika és háttéranyagok Kovács László amerikai tárgyalásaihoz, 1989.11.07-ről. MNL OL 4–1 9815–3.

tölt majd Budapesten, 1989. július 11. késő délutánjától július 13. délelőtt-jéig.³⁹ Palmer ugyanitt, a magyar célkitűzésekre kitérve azt is világossá tette, hogy a Budapest részéről hosszú évek óta hangsúlyosan megjelenített, nyugati parti konzulátus (de minimálisan is diplomáciai mentességet élvező kirendeltség) kérdése Washington részéről továbbra is tárgytalan, csak a még William Verity kereskedelmi miniszter által, az 1988-as Grósz-látogatás alkalmával jóváhagyott kereskedelmi kirendeltséget engedélyezik. Közvetlen pénzügyi kérdéseket érintve Mark Palmer úgy vélte, hogy az USA kormányának EXIM Bankja által nyújtott hiteleket – azok jelentős kamatterhe miatt – csak „konkrét vásárlási szándékunk esetén” érdemes igénybe venni.⁴⁰ Bush elnök budapesti tartózkodásának időtartamát, illetve a magyar elképzelések reális optimumát a budapesti amerikai nagykövet mellett a State Department illetékesei is pontosították. 1989. június 7-én ismét „Pataki elvtárs” látogatott el a washingtoni külügybe, ahol J. Swiheart fősztályvezetővel, M. Hornblow-val és J. Shultze magyar referenssel találkozott. A kelet-európai amerikai politika végrehajtói e találkozó alkalmával jelezték, hogy Mark Palmer korábban közreadott, 22 pontos javaslata a nagykövet önálló kezdeményezéseként saját elképzeléseit tükrözte – azt tehát nem egyeztették a State Departmenttel. Swiheart szerint Palmer listája leginkább egyfajta „étlapnak” volt tekintendő, melyről „szemezgetve” a fősztályvezető és munkatársai kiemelték, hogy Palmer 6. és 22. pontja kapcsán (ezek épp a fentebb említett nyugati parti konzulátus, illetve a *high tech* átadásának könnyítését fedték) „eredményt maga a látogatás [...] nem hozhat”.⁴¹ Javasolták a 17. és 21. – a NED és az új nagykövetség kiegészítő épületére vonatkozó – pontok elhagyását is. A későbbiek ismeretében érdekes, hogy miközben Palmernél az 5. pontban szereplő GSP kapcsán már ekkor jelezték, hogy „arról

gyakorlatilag kormányzati döntés van”, az 1. pontban szereplő MFN kapcsán az új magyar kivándorlási törvény további – az esetleg még fennálló korlátozásokat érintő – vizsgálatáról tájékoztattak. A három legfontosabb kérdéssel, az MFN-nel, a GSP-vel és az OPIC-kal kapcsolatos információk gyakorlatilag az utolsó pillanatig konkretizálódtak.⁴²

„MAGYARORSZÁG HAZATÉRŐBEN” – A PÁRT ÉS AZ ÁLLAM ÚJRAPOZÍCIONÁLÁSA

A mintegy 40 órás, történelmi jelentőségű látogatás eseménytörténetére áttérve, annak bemutatását a publikus köztudatban leginkább elevenen élő momentummal kezdjük. 1989. július 11. délutánján George Bush Budapesten, a Kossuth téren, esőben és szélben állva széttépte előre megírt beszédét. E rendhagyó, később mondhatni ikonikussá lett nyilvános eseményt Mark Palmer így idézte fel: „Bevallom őszintén, hogy mint az elnöki látogatás főszervezője amerikai oldalon, nagyon megijedtem, amikor kedden délután 15 perccel 5 óra után hatalmas vihar tört ki Budapest felett. [...] A tömeg, amely már vagy két órája várakozott, borig ázott, és Bush elnök személy szerint mondta nekem, hogy milyen szívmengető élmény volt a számára azt látni, hogy a tömeg mégsem tágított, hogy ezek az emberek kijöttek az üdvözlésére, hallani akarták őt. És én személy szerint nagyon büszke voltam az

⁴² 1989. június 13-án Washingtonban Swieheart Patakinak, két nappal később, június 15-én, Budapesten Palmer Kovács Lászlónak erősítette meg, hogy a Bush-adminisztráció – Mark Palmer közlése szerint 1989. június 12-én maga az elnök – jóváhagyta a GSP-t Magyarország számára, de a budapesti amerikai nagyköveten keresztül kérték, hogy magyar részről azt Bush elnök budapesti bejelentéséig ne hozzák nyilvánosságra. Az OPIC Magyarországra való kiterjesztését a kormány támogatta, ám jelezték, hogy annak jóváhagyása kongresszusi hatáskörbe tartozik. Swiheart az óvatosságot hangsúlyozta „a felesleges illúziók elkerülése érdekében”, jelezve, hogy sem az USA, sem általában véve a nyugati kapitalista országok nem álltak készen „jelentős anyagi terhet jelentő” vállalásokra. MNL OL 4–13 002245/18; MNL OL 4–13 002245/16.

³⁹ MNL OL 4–13 002245/8.

⁴⁰ Palmer, Dr. Házi Vencel felvetésére, Magyarország adóssághelyzetének (későbbi) vizsgálatát is megígérte. Uo.

⁴¹ MNL OL 4–13 002245/15.

elnökre, mert úgy viselkedett, mint egy amerikai: spontán és őszintén. [...] Szívből sajnálom, hogy nem hallották [az elnök előre megírt beszédét – KJE], mert egy lelkesítő, érzelmeiktől átszótt, elgondolkozató beszéd lett volna. Az elnök maga írta. Tele volt utalásokkal Kossuth Lajosra, az amerikai-magyar kapcsolatokra az elmúlt évszázadban, ismételt utalás volt a beszédben a magyarok szabadságvágyára és arra, hogy ez mit jelentett nekünk, amerikaiaknak. Az elnök beszélt volna a Magyarország iránti tiszteletről, a magyar bevándorlók hozzájárulásáról az Egyesült Államok életének valamennyi területéhez a zenétől és Bartóktól kezdve az atomfizikáig és Teller Edéig. Ilyen lett volna a beszéd. Sajnáljuk, hogy nem hangzott el, de úgy gondolom, hogy amit az elnök mondani akart, azt elmondta a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen elhangzott beszédében. Aki hallotta a beszédet, azt hallotta, amit az Egyesült Államok elnöke Budapesten mondani akart.”⁴³

Palmer az események után alig pár nappal adott interjújából három dolog egyértelműsíthető: egyrészt a mostoha időjárás szülte, gesztusértékű szakítás a protokollal valóban elnöki spontaneitás volt; másrészt Bush által a Kossuth téren nyilvánosan elmondottak legfeljebb csak vázlatosan követték az eredeti beszéd fonalát; harmadrészt George Bush dedikáltan a magyar hallgatóságához szóló üzenetét az 1989. július 12. délelőttjén a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen elmondott beszédében kell keresnünk. Bush elnök beszéde elején a helyszíntől indulva tért át a valaha ott tanító Nagy Imre személyére, és 1989. június 16-i újrateremtésére: „Az igazság kinyilvánulásának szemtanúi voltunk. [...] Az igazság ezen alapján, mely sziklánál szilárdabb, kezdték a magyarok új jövőjüket építeni. Egy generáció várt arra, hogy tisztelegessen Nagy Imre emléke előtt,

⁴³ Mark Palmer 1989. július 17-i visszaemlékezése Varsa István interjújában a VOA-n (Voice of America, Amerika Hangja), a rádió *Esti híradó* jában. <http://www.osaarchivum.org/files/documents/press-room/2013/palmer/mark-palmer.pdf> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

emlékezzék majd rá generációk száza.”⁴⁴ Az elnök ezután a marxi eszmék kudarcaról, a szocializmus zsákutcába jutásáról beszélve értékelte a magyarországi átalakulás folyamatát: „Néhány történész úgy érvel, hogy a marxizmus egy emberi impulzusból emelkedett fel. De Karl Marx csak az emberi létezés egyetlen vonalát követte, nem látva az emberi létezés színes és változatos képének teljességét. Úgy tekintett az emberre, mint szerencsétlen lényre, aki képtelen saját sorsát alakítani. De az embert nem személytelen gazdasági erők irányítják. Nem egyszerű tárgya a történelem mechanikus erőinek. Az ember inkább képzelőerővel teli, alkotó. [...] A magyar emberek kreatív zsenije, mely sokáig el volt nyomva, most újra virágzik az önök iskoláiban, üzleteiben, tempomaiban. S ez több, mint a szabadság múltó évszaka. Ez Magyarország, visszatérve normális, tradicionális értékrendjéhez. Ez Magyarország hazatérőben.”⁴⁵

A beszéd üzenete egyértelmű, a Bush által néhány héttel később *expressis verbis* kifejtett „Amerika mellettetek áll” tételmondat volt annak középpontjában. A magyar fél ugyanakkor a kétoldalú találkozókön saját üzeneteit igyekezett célba juttatni, az általuk várt átmeneti időszakra nagyban reflektáló, szofisztikált politikai balettet adva elő. A szovjet mintájú pártállami berendezkedésben az állam legfontosabb, s egyben legnagyobb hatalommal bíró vezetője a párt főtitkára volt, így az amerikai elnök útjának politikai csúcspontja evidensen a Bush-Grósz csúcstalálkozó kellett volna, hogy legyen, ám a Bush-vizit programjában épp az MSZMP politikai elitjének, a személyek és az általuk betöltött tisztségek (újra)pozicionálása, illetve az általuk

⁴⁴ George Bush: Remarks to Students and Faculty at Karl Marx University in Budapest, 1989.07.12. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-students-and-faculty-karl-marx-university-budapest> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.); Excerpts from Speech by Bush on Hungary. *NY Times*, 1989.07.13. <http://www.nytimes.com/1989/07/13/world/excerpts-from-speech-by-bush-on-hungary.html> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

⁴⁵ Uo.

képviselt témakörök rendkívül tudatos diverzifikálása volt a legfeltűnőbb.⁴⁶ Miközben az 1980-as évek folyamán az amerikai–magyar kapcsolatokban Kádár mellett – legfelsőbb szinten – leginkább Lázár György, a Minisztertanács elnöke (kormányfő) jelent meg, addig az 1989-es nyári programban az Elnöki Tanács elnöke, a biokémikus akadémikus Straub F. Brúnó, illetve Nyers Rezső, az MSZMP frissen megválasztott elnöke⁴⁷ – előbbi inkább tisztsége, utóbbi inkább személye folytán – kapott formalitásában jelentős szerepet. (A Kossuth téren, az Országgyűlés épülete előtt⁴⁸ Straub F. Brúnó köszöntötte az Amerikai Egyesült Államok elnökét, majd két nappal később ő búcsúztatta Ferihegyen;⁴⁹ a George Bush

tiszteletére adott díszvacsorán pedig Nyers Rezső mondta a pohárköszöntőt.) E reprezentatív szimbolikával párhuzamosan fontos észrevennünk, hogy a korábbi évtizedekkel ellentétben – amikor a párt és az állam vezetése még a szándék szintjén sem vált el – 1989 nyarán a retorikai terek definiáltan elkülönítve jelentek meg. Az MSZMP főtitkáraként és elnökeként Grósz Károly és Nyers Rezső kifejezetten az MSZMP-ben, illetve annak vezetésében zajló politikai változásról beszéltek; az Országgyűlés elnökeként Szűrös Mátyás a magyar törvényhozás funkcionális újjáélesztéséről, szerepének megváltozásáról volt hivatott tájékoztatást adni; a magyar–amerikai viszonyt érintő ügyeket Németh Miklós miniszterelnök közvetítette, tárgyalta, míg az ET elnökeként Straub F. Brúnó – a személyéből fakadó hangsúlytalanság miatt is – leginkább az államközi reprezentációban jelent meg.

A rendszerváltoztatáshoz – s még nem a majd innentől beinduló valódi *regime change*-hez – tudatosan és aktív résztvevőként közeledő MSZMP vezetését képviselő Grósz és Nyers a Magyarországon zajló változások eredőinek, premisszáinak, aktualitásainak s lehetséges kifizetésének egyfajta hivatalos változatát igyekeztek prezentálni. Az olyan kitételek, minthogy „négy évtizeden át a magyar történelmi-társadalmi fejlődés hagyományaitól jórészt idegen gyakorlat” foglya volt, s hogy „az alapvetően sztálinista modell politikai, gazdasági, társadalmi létrejöttét döntően a második világháború utáni történelmi helyzetünk, földrajzi fekvésünk befolyásolta” csak egy, vagy még inkább fél lépés távolságot jelentettek azon gondolatoktól, melyekkel alig valamivel korábban még maga Kádár János operált.⁵⁰ A legfontosabb momentum egyértelműen a kommunista, illetve szocialista társadalmi berendezkedés életképtelenségének kimondása volt, mondván, hogy az „másutt is életképtelen”. A hatalmon lévők, így az MSZMP szemszögéből a főtitkár és az elnök egyfajta „társadalmi erjedési folyamatról” beszéltek, melyben „új pártok,

⁴⁶ Érdemes itt röviden kitérni George Bush lengyelországi programjára, amely az államfővel való megbeszéléssel kezdődött, ezzel párhuzamosan került sor a külügyminiszterek találkozására. Az államfők négyesemléte megbeszélése után 8-8, esetleg 10-10 fős plenáris üléssel tervezték folytatni. A miniszterelnökkel való megbeszélés fentiekhez képest alig 40 percre tervezett volt, ám ott mintegy 25 szakértő részvételével számoltak. A LEMP vezetésének mindemellett tudomásul kellett venni, hogy Bush látogatása alkalomával mind a Szolidaritás, mind Lech Wałęsa személye nagyban felértékelődik majd. Az USA elnökének várható nyílt kiállása a lengyel ellenzék mellett aggasztotta a varsói vezetést, így – az egyébként a hivatalos programhoz tartozó koszorúzások és beszédek kapcsán – jelezték, hogy Bush tervezett gdański beszédét annak várható politikai tartalma miatt határozottan ellenzik. MNLOL 4–13 002304/3.

⁴⁷ Valójában a kétoldalú kapcsolatok alakításában, több, a politikai és szakmai vezetés különböző szintjein és szerveiben helyet foglaló szereplő – például Kapolyi László (ipari miniszter, majd kormánybiztos), Bartha Ferenc (az MNB elnöke), de akár Miklós Imre (az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője) – is nagyobb befolyással bírt, mint a pártvezetés legfelsőbb köréhez tartozó politikusok (így akár az ET korábbi elnökei vagy az MSZMP elnökei).

⁴⁸ Demeter Sándor, az Országgyűlés akkori külügyi főosztályvezetője Horváth Ernőnek a Bush-látogatás előkészítése kapcsán írt, 1989. május 17-i (válasz) levelében gyakorlatilag elismerte, hogy a magyar Országgyűlés, pontosabban annak politikai súlya a State Department és az amerikai kongresszus megítélésében is csekély volt; ugyanakkor azt is jelezte, hogy az Országgyűlés szerepének megváltozásával annak politikai befolyása is nőtt, illetve nőni fog. MNL OL 4–13 002245/5.

⁴⁹ MNL OL KÜM TÜK USA 4–1 4949–17.

⁵⁰ Tárgyalási vázlat Nyers Rezsőnek és Grósz Károlynak, 1989. június 10-ről. MNLOL 002245/22.

szervezetek jönnek létre, melyek nem rendelkeznek átfogó programmal, nem kormányzóképesek, ugyanakkor többségük érett partner a tárgyalásokon”. Azt igyekeztek közvetíteni, hogy „az MSZMP válsága tulajdonképpen egy alapvető megújulás vajúdása”, ugyanakkor beszéltek a társadalmi legitimitásvesztésről is, melyben „a parlament legitimitásának megkérdőjeleződése” – magyarán a szabad, többpárti választások hiánya – egyben szorító, külső tényezőt jelentett. Grószék retorikájában igyekeztek egyfajta folytonosságot felmutatni „Nagy Imre reformtörekvéseitől” és az 1956-os „népfelkeléstől” az 1968-as, „alapvetően gazdasági indíttatású reformon” át az „1988. évi pártértekezletig” és a közvetlen közelmúltig („1989. június 16. – alapvetően a nemzeti megbékélés jegyében”). A nyilvánvalóan ellentmondásokkal teli, konstruált (hamis) kontinuitás felvázolása mellett Nyers és Grósz azt hangsúlyozták, hogy „ez az MSZMP már nem a néhány évvel ezelőtti párt”, hiszen „más filozófiai, politikai, gazdasági és erkölcsi alapon áll”. Bár e kitételek is, főként a filozófiára és erkölcsre vonatkozóak, sok sebből véreztek, tény, hogy az MSZMP Központi Bizottsága és annak Politikai Bizottsága elfogadta a politikai és gazdasági váltás kényszerűségét; s igaz volt az is, hogy ha távolról sem belső fejlődésként, de „az MSZMP határozta el az áttérést a többpártrendszerre, a szabad választásokra”. A főtitkár és az elnök a regnáló monopol hatalommal bíró kommunista pártot tehát nem egyszerűen a változások mediátoraként, hanem annak legaktívabb résztvevőjeként jelenítette meg.⁵¹

A Szűrös Mátyás részére készült beszélgetési vázlatból kiolvashatóan az Országgyűlés elnöke a hatalmi ágak újbóli szétválasztásából fakadóan a magyar törvényhozásra váró feladatokról, így „a jogállamiság kiteljesedését, illetve a piacgazdaság kiépítést biztosító új törvények megalkotásáról”, illetve „a kormányzatot ellenőrző funkció tényleges

érvényesítéséről” beszélt.⁵² A még pártállami, de már a többpárti, plurális politikai létre készülő Országgyűlés legfontosabb feladataként Szűrös a „választások”, így a „többpárti Országgyűlés”, „folyamatosan ülésező parlament” létrejöttét, majd a képviselői munka átalakulását, nevezte.⁵³ A magyar tervezetben ezután szerepel a magyar és az amerikai törvényhozás interakcióinak fokozott beindítása és felfuttatása, melyhez szervesen kapcsolódva jelezték, hogy Szűrös 1989 őszén készül az USA-ba.⁵⁴ Fentiekkel szemben Németh Miklós miniszterelnök az amerikai elnöknek „a politikai reformmal összhangban a gazdaságban is modellváltásról” beszélt: a magántulajdon újratertetéséről, a privatizációról, az állami tulajdon hatékonyabb működtetéséről, a piacgazdaság kiépítéséről, a tőzsde beindításáról, a támogatások leépítéséről, új árképzési és bérmechanizmusokról, a szociálpolitikai reformjáról, a KGST-kooperáción túl a G7, EGK (Európai Gazdasági Közösség) és EFTA (European Free Trade Association, Európai Szabadkereskedelmi Társulás) relációinak erősítéséről, valamint a külföldi tőke magyar gazdaságba való bevonásáról.⁵⁵ A magyar pénzügyi helyzet kapcsán szóba került, hogy „súlyos örökség az adósságteher – de nem kérünk átütetmezést”, s hogy a jelentős adósságállomány „folyamatos megújítását, csökkentését” szerkezetváltással és nem importkorlátozásokkal lehet megoldani. A témavázlatban a magyar helyzet és a törekvések bemutatásán túl szerepelnek a kérésként megfogalmazottak, amelyek egy része az elnök budapesti látogatásával már részben teljesült.⁵⁶

Magyar részről a legfelsőbb szintű megbeszélések – Bush elnök személyes találkozóival – mellett már az előkészítés fázisától szorgalmazták, hogy 1989. július 12-én,

⁵² E tervezet is 1989. június 10-én készült. MNL OL 002245/23.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Témavázlat Németh Miklós és George Bush megbeszéléseihez, 1989. június 11-ről. MNL OL 002245/25.

⁵⁶ Uo.

⁵¹ A bekezdésben szereplő összes idézett rész fellelhetősége: MNL OL 002245/22.

16 óra 15 perctől, George Bush kötetlen programjának indulásakor kerüljön sor a külön külügyminiszteri találkozóra is, Horn Gyula és James Baker között.⁵⁷ Az előzetes tervek alapján itt eshetett szó az elnöki tárgyalások napirendjén kívüli kérdésekről, így a leszerelési tárgyalásokról, az emberi jogi kérdésekről, illetve a konkrét kétoldalú kapcsolatokról. Továbbá, a magyar képviselő is ekkor javasolhatta a magyar–amerikai idegenforgalmi megállapodás, valamint a két ország mezőgazdasági minisztériumai közötti megállapodás aláírását (a KÜM szorgalmazta, hogy amerikai részről mindezeket James Baker írja alá). Az 1989. június 7-i magyar tématervben már csoportosítva szerepelnek a kétoldalú kapcsolatokat érintő kérdések.⁵⁸

A széles spektrumú, ugyanakkor személyhez kötött magyar tématervekből rekonstruálható megbeszélések (mint erre az előzőekben utaltam) a korábbi időkből ismeretlen komplexitást mutatnak. A kádári években, talán éppen Kádár János személye miatt, magyar részről jóval kevesebb hangsúlyt kapott az, ahogy a magyar rendszer láttatni akarta magát, miközben amerikai részről egyetlen politikai szereplő sem volt fajsúlyában és hangsúlyában Kádárhoz mérhető. A Grósz-éra alapvető változást jelentett ebben, hiszen a magyar tárgyaló felek immár szerepüknek megfelelő zárt logikai enklávékban mozogtak, ha úgy tetszik, egy pseudo-jogállam⁵⁹

⁵⁷ MNL OL KÜM TÜK USA 4–1 4949–15.

⁵⁸ MNL OL 002245/24.

⁵⁹ Megalapozva itt a fenti fogalmat, pseudo-jogállamról azért beszélhetünk, mert minden plurális demokrácia fundamentuma a periodikusan ismétlődő, szabad, többpárti választásokban megnyilvánuló általános választójog. A választásra jogosultak által megválasztottak adják azután a képviselői demokrácia összes további intézményének legitimitását. Magyarországon 1990. március 25-ig, az első szabad választásig ez nyilvánvalóan nem így volt. A pártállami, diktatórikus létből a plurális demokrácia felé – ismételten hangsúlyozva: kényszerből – haladó MSZMP a demokratikus intézményrendszer újjáélesztésének folyamatában még alapvetően monopol hatalommal bíró, szovjet mintájú, kommunista pártként létezett, és irányított. A parlament, a kormányzat, s nem utolsósorban a bíróságok a hatalmi ágak megosztásának megfelelő, jogi és

hatalmi ágait megtestesítve. Fakadhatott mindez az MSZMP elitje vezényelte változásokból; valamint ugyanezen aktorok átmeneti időszakot tükröző bizonytalanságából; és bizonyosan az is hatással volt az eseményekre, hogy mindezen személyek – tudatukban az egyre közelebbi többpárti választások jelentette ismeretlen jövővel – az Egyesült Államok, s egyszersmind a Nyugat felé igyekeztek magukat és pártjukat megjeleníteni.

MARK PALMER ÉS AZ ÚJ WASHINGTONI VEZETÉS VISZONYA

Az erre az időszakra olykor már „Magyarország helytartójaként”⁶⁰ emlegetett Mark Palmernek ugyanakkor mindez a legkevésbé sem tetszett. Az USA

funkcionális újjászervezéskor éppen a legfontosabb kritérium, a szavazópolgárok akaratának kinyilvánítása hiányzott. 1989-ben a magyar demokratikus intézmények így egy jogállami vákuum légüres terében születtek újjá; felhatalmazásuk nem a választók artikulált akaratából, hanem a kommunistából színváltással nyugati értelemben vett szociáldemokrata párttá válni igyekvő MSZMP vezetésének intencióiból fakadt. Külön pikantériája a dolognak, hogy a sarkalatos törvények megalkotásában és elfogadásában aktív ellenzéki pártok és szerveződések – melyek az Ellenzéki Kerekasztalt alkották – szintén csak saját tagságuk felhatalmazásával bírtak, s alapvetően a regnáló hatalom akaratából váltak politikai partnerré.

⁶⁰ A Magyarországról rendszeresen író *Christian Science Monitor* idézve: „Csodálói számára Mark Palmer az amerikai nagykövet prototípusa, örökké aktív, fantáziadús, új módjait ötli ki a Vasfüggöny áthasításának. [...] Sok más magyar ember azonban vagy túl aktívnek, vagy túlzottan erőszakosnak találja őt. Kritizálják őt az új iskolában [a tavasszal beindult Budapesti Menedzserképző Iskola – KJE] róla kitett festmény, s hírek szerint amiatt, hogy próbálja visszafogni az ellenzék, annak radikális antiszovjet retorikájában. »Olyan, mint egy helytartó«, panaszolja Betlen János, a magyar rádió riportere. »Az orosz nagykövet soha nem engedhetné meg magának e feltűnést. Ha egy latin-amerikai ország nagykövete lenne, 24 órán belül kiutasítanák.« »Nem vagyok helytartó«, válaszolta Palmer. »Csak nyitva tartom a kommunikációs csatornákat mindenki felé. Semmiféle különleges erőnk nincs itt, csak [az amerikai demokráciát és annak logikáját tükröző – KJE] értékeink.«” William Echikson: *US's Man in Budapest. Visible and Vocal. CSM*, 1989.07.07.

Képalírás: George H. W. Bush elnök budapesti találkozója az ellenzéki vezetőkkel. A képen: Keresztes Sándor (KDNP), Prepeliczay István (FKGP), Kónya Imre (Független Jogász Fórum), Vásárhelyi Miklós (SZDSZ), Vidos Tibor (SZDSZ), George H. W. Bush, Magyar Bálint (SZDSZ), Bíró Zoltán (MDF), Orbán Viktor (FIDESZ), Márton János (Magyar Néppárt), Vigh Károly (Bajcsy-Zsilinszky Társaság). A fotó Bíró Zoltán személyes tulajdona.

budapesti nagykövetének saját meglátása szerint a George Bushék által közvetítettek ott és akkor (már) elégtelenek voltak: „Bushnak sokkal kevésbé volt víziója, kevésbé volt átfogó elképzelése [mint Reagannek – KJE]. Ez engem eléggé elbátortalanított. Nagyon tisztelem George Busht, de ez nem volt az erőssége. E tekintetben Ronald Reagan sokkal nagyobb elnök volt.”⁶¹ Palmer retrospektív megállapítása nem az amerikai–magyar bilaterális kapcsolatokra vonatkozott; annak ő maga is egyik előmozdítója volt. Bush elnök és Baker külügyminiszter, illetve budapesti nagykövetük abban különbözött nagyon, hogy kiben látták a demokratikus Magyarország jövőjét. Fodor Gábor szerint George Bush látogatása idején Mark Palmer úgy intézte, hogy az elnöki konvojban az elnököt szállító páncélozott limuzinban is mindig legyen egy-egy fiatal az akkori Fideszből, folyékony angolsággal tájékoztatva Busht az aktuális magyarországi helyzetről. Bár ezen információt kellő kritikával kell kezelnünk, jól illusztrálja, milyen irányba igyekezett terelni Palmer Bush fegyelmét. Orbán Viktor 2013-as

⁶¹ Charles Stuart Kennedy interjúorozata Mark Palmerrel (1997. október–1999. január) az Association for Diplomatic Studies and Training (ADST) *Foreign Affairs Oral History Project*je számára.

George Bush-sal. Palmer zugligeti nagyköveti rezidenciáján végül két találkozóra is sor került: az egyiken Bush elnök, egy tolmács, Pozsgay Imre, az MSZMP köztársaságielnök-jelöltje és Kovács László külügyminiszter-helyettes vett részt. A másikon pedig a Palmer által preferált ellenzéki szereplőkkel találkozott – Kónya Imre visszaemlékezése szerint ide, vele együtt, mintegy tíz fő volt meghívva. Ezen utóbbi alkalom azonban nem úgy alakult és nem azt a hatást váltotta ki, melyet Palmer elérni igyekezett. Ő maga csalódottan így idézte fel mindezt: „A nyugatiak [ekkor és később is – K. J. E.] egyáltalán nem figyeltek rájuk [Horn Gyulaék piederstálra állításával ellentétben – K. J. E.]. Amikor a nappalimban bemutattam Bushnak Kis Jánost, nos az egyfajta »Ki az a fura fickó bajusszal, aki úgy néz ki mint Woody Allen?« jellegű volt. [...] S persze a kommunisták utálták, amit csináltam. Ötször is behívtak, mielőtt Bush megérkezett, és kifogásolták ezeket a dolgokat. Olyasmiket mondtak, hogy felelőtlen vagyok, meg hasonlók. Tudja, mondták, hogy ezt az egészet hagynom kéne. Meg, hogy a Fidesz miatt vérontás lesz, meg ilyesmik...”⁶²

⁶² Uo.

Miközben az akkori magyar politikai vezetés reakciója érthető, feltűnő, hogy Bush és Baker Palmer minden erőfeszítése ellenére milyen kevés figyelmet fordított ott és akkor a magyar ellenzék prominenseire. A kontraszt még erősebb, ha figyelembe vesszük, hogy lengyelországi útján Bush elnök nemcsak Varsóban a Nemzetgyűlésben, de Gdańskban a hajógyárban, a Szolidaritás szülőhelyén is beszédet mondott, ráadásul Lech Wałęsával demonstratívan, annak saját lakásán (szűk családi ebéd keretei között) találkozott. Magyarán: Bush egyértelműen kiállt az USA által 1981-től folyamatosan támogatott több milliós tagságú Szolidaritás tömbje mellett, ám ugyanezt Magyarországon egyetlen ellenzéki párttal sem tette meg. Korabeli magyar külügyi forrásokból, illetve későbbi amerikai visszaemlékezésekből tudjuk, hogy Budapesten Bush nem az ellenzékiekben, s még csak nem is a reformkommunistákban, hanem Grószban és környezetében látta azt az erőt, mely végig tudja vinni a demokratikus átalakulást. Magát Busht idézve: „Őszintén szólva nagyobb benyomást tett rám egyes kommunista vezetők vágya a változásokra, arra, hogy megszabaduljanak a Szovjetunió uralmától. A magyarországi ellenzéki csoportok jó szándékú, jóérzésű emberekből álltak, örömmel találkoztam velük, de beszélgetéseink után nem láttam egészen világosan, hogy szervezett erőt jelentenének-e a változásokra.”⁶³ Az elnök saját *in situ* benyomásain túl két dolgot kell figyelembe vennünk, hogy jobban értsük reakcióját: egyrészt, a működése csúcspontján 10 millió tagot (!) számláló Szolidaritáshoz képest a legnépesebb magyar ellenzéki párt, a Magyar Demokrata Fórum is csak 20.000 taggal bírt ekkor; másrészt – s ennek súlyát sokan nem értik-érik eléggé – Palmer koncepcionális feszültségben volt az új adminisztráció politikájával: „Bush és Baker például nagyon határozott nézetekkel rendelkezett azzal kapcsolatban, hogy nem szabad Kelet-Európában gyors változásokat indukálnunk, melyek destabilizálnák Gorbacsovot. Bush és Baker

egyenként kioktattak erről egy-egy alkalommal, s azt gondolták, én tévedek.”⁶⁴ A helyzetet csak tovább rontotta, hogy Baker és Palmer személyes viszonya is feszült volt.⁶⁵ (Ha ebből a szemszögből tekintjük, kérdéses, szerencsés volt-e bárkinék, ha Mark Palmer mutatta be az elnöknek, vagy a külügyminiszternek.)

Mindezen diszharmóniákkal és disszonanciákkal egyetemben George H. W. Bush amerikai elnök budapesti látogatása megkérdőjelezhetetlenül történelmi jelentőségű és sorsfordító volt, hullámokat verve nemcsak lokálisan, de egyszersmind regionálisan és globálisan. Az általam címként választott sláger „*But I won't back down*” sora – „De én akkor sem hátrálok meg” – innentől ott volt minden, a budapesti elnöki látogatásban érdekelt félben. Bush elnök lengyelországi és magyarországi pozitív tapasztalatainak fényében döntött egy amerikai–szovjet csúcs előkészületeinek megindításáról, annak tudatában, hogy 1945-tel ellentétben az USA tevőlegesen és érdemben befolyásolhatja Kelet-Európa sorsát. Ismét hangsúlyoznám: ott és akkor a lokálisan érvényes *regime change* egyértelmű, nyílt támogatásával, a *beyond containment* („a feltartóztatáson túl”)⁶⁶ szellemében, az új, térségünkben érvényes amerikai külpolitika, a *new democratic differentiation* („új demokratikus differenciálás”)⁶⁷ nyitányát is jelentette.

⁶⁴ Interjúorozat Mark Palmerrel, ADST *i. m.* 1997.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Bush a lengyel Nemzetgyűlésben elmondott, korábban már idézett beszédében ez így szerepelt: „Eljött annak az ideje, hogy tovább lépjünk a feltartóztatáson, egy túl rég halogatott, jobb világba.” George Bush: Remarks to the Polish National Assembly in Warsaw, 1989.07.20. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-polish-national-assembly-warsaw> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

⁶⁷ Lawrence Eagleburger 1990. március 7-i, kelet-európai körútját (Magyarország, Lengyelország, Ausztria, Jugoszlávia) követő meghallgatásán az amerikai kongresszus Külügyi Bizottságában beszélt az „új demokratikus differenciálás” beindításáról, amely kapcsán a washingtoni kormányzat négy célt fogalmazott meg: a pluralizmus, a többpárti demokrácia és a szabad választások felé való elmozdulást; gazdasági reformot a piacgazdaság kereteinek megteremtésére, a magánszektor túlsúlyával; a nemzetközileg

⁶³ Pünkösti Árpád: *A Horn. Angyalföldtől a pártelnökségig, 1932–1990*. Budapest, Kossuth, 2013, 85–86.

A hidegháborús fegyverkezési verseny *de facto* megnyerésével a monopol szuperhatalommá váló USA a kéthatalmi szembenállás teremtette világrend újraírásával a *Pax Americana* kiépítésének lehetőségéhez érkezett. Ezt látva és érzékelve a magyar ellenzéki pártok saját tempójukban, de mindannyian elváltak a fennálló rendszer pluralizációját jelentő rendszerváltoztatás gondolatától, s helyette egyértelműen a rendszerváltás felé fordultak politikai minimumként. Legérdekesebb, legtanulságosabb, s megkockáztatom, legfontosabb azonban az volt, ahogy az MSZMP ekkor immár egymással is mind nyíltabban rivalizáló vezetői reagáltak (értve itt Grószot, Némethet, Pozsgayt, Szűrőst, Nyerst, Hornt, illetve ezek saját körét). Ezen kommunista politikusok (tudatosan mellőzve itt az olyan eufemizmusokat, mint a szocialista, vagy reformkommunista) többségükben tényként fogadták el egy *regime change* scenárióját, s az adott helyzetre és kényszerekre reagálva a tudatos és szervezett előremenekülést választották. Sokan, sokszor, sok helyen hajlamosak „megfeledkezni” arról, hogy minden más szereplővel ellentétben ezek az emberek az információk lehetséges teljességével bírtak. Az MSZMP regnáló elitjéhez tartozók tisztában voltak a kádári magyar modell gazdasági és morális válságával, az immár elkerülhetetlen megszorítások kényszerével. A magyar-szovjet interakciókból tudták, meddig mehetnek el retorziók nélkül, kommunikációs csatornáik csak nekik voltak a moszkvai vezetés felé. Emellett a pluralizálódó magyar belpolitikáról is megbízható információkkal bírtak az ezen időben is folyamatosan épülő ügynökhálózattól, ráadásul számos beszervezett személyt instruálhattak érdekeiknek megfelelően. Végül, de számunkra itt kiemelt súllyal,

elismert emberi jogok mind szélesebb körű elismerését (főképp a migráció, a szólás és utazás szabadságában); illetve a hajlandóságot ezen országok részéről, hogy baráti kapcsolatokat építsenek az Egyesült Államokkal. http://www.2plus4.de/USA/chronik.php3?date_value=07.03.90&sort=002-000 (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

Az „új demokratikus differenciálás” ugyanakkor egy jóval szélesebb körű és kontextusú amerikai külpolitikai paradigma integráns részét képezte.

a folyamatos magyar-amerikai interakciókból mind jobban érthették a Bush fellépésével érvényessé vált új amerikai szerepvállalás hangsúlyait, intencióit, és saját mozgásukat aztán ehhez adaptálhatták. A magyar rendszerváltás értelmezhetetlen ezen utóbbi tényként való elfogadása nélkül. Az „És egyszer úgyis meg kell csinálni”⁶⁸ logikájából fakadt – legszimbolikusabb példaként –, hogy 1989. október 23-án, a Parlament erkélyén állva, színpadias külsőségek között Szűrös Mátyás kiáltotta ki a Magyar Köztársaságot. E valaha drámainak szánt, visszatekintve inkább álságos és groteszk bohózatnak tűnő pillanat több, mint két héttel előzte meg a berlini fal átszakadását. A Magyar Köztársaság így a Varsói Szerződés, a KGST, a szovjet katonai erők megszállta keleti blokk intakt létezése idején, a regionális rendszerváltás közvetlen és közeli megvalósulása előtt jött létre.

Persze az adott helyzetből fakadóan az immár MSZP-s politikai vezetés is kockázatot vállalt, de e vállalásra, a saját szemszögükből és saját érdekeiket tekintve is igaz Tom Petty refrénje, hogy „*But I won't back down*”. Mert ők maguk tudták a legjobban, hogy már nincs hova visszahátrálni.

⁶⁸ A magyar politika „nagy” túlélőjének, Nyers Rezső 1989. eleji szavait idézve: „Túlmentek az események rajtunk. Én nem látok más lehetőséget, mint hogy vállaljuk a többpártrendszert. De vitatkozunk ezen. És ha úgy határozunk, hogy, hogy nem vállaljuk a többpártrendszert, akkor nem vállaljuk, és akkor mindenki döntsön maga szerint, a lelkiismerete szerint, ezt vállalja-e politikailag. Én vállalom, megmondom őszintén, ezt is vállalom, azt is, ha nem értenek vele egyet. [...] És egyszer úgyis meg kell csinálni.” In: „Népfelkelés vagy ellenforradalom?” Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése, hangfelvételtől készült jegyzőkönyv, 1989. január 31. (Részletek). *Beszélő*, 1999/10. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eaz-ido-nem-nekunk-dolgozik%E2%80%9D> (Utolsó letöltés: 2019. 04.20.)

(26)

Jóó! Bush - látogatás júl. 11-13

11-én honvédelmi érkező - fogadói Kossuth-terem
17²⁰ után itt volt a népszerű
 jelmonddal oszlopok

12-én MDF I. kerületi tagjainak meghívására
 Bush és Ell. Kerekasztal rendezésén követő
 tolmácsolással

Az ~~elő~~ki rezidencián a ~~szóvivő~~ ^(Kékesfalvi) ~~ben.~~

Sándor Zoltán, aki átgyűjtötte
 az MDF Memorandumait.

Jóó! Sándor

Küld 13° Júl 13. d. e. Kulin 10° től

Feljegyzés az MDF Elnökségének 1989. július 3-i üléséről, melyen Jóó Rudolf tájékoztatta az elnökséget a Bush-látogatás teendőivel kapcsolatban.

Forrás: Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 8. doboz, 154. ő. e.